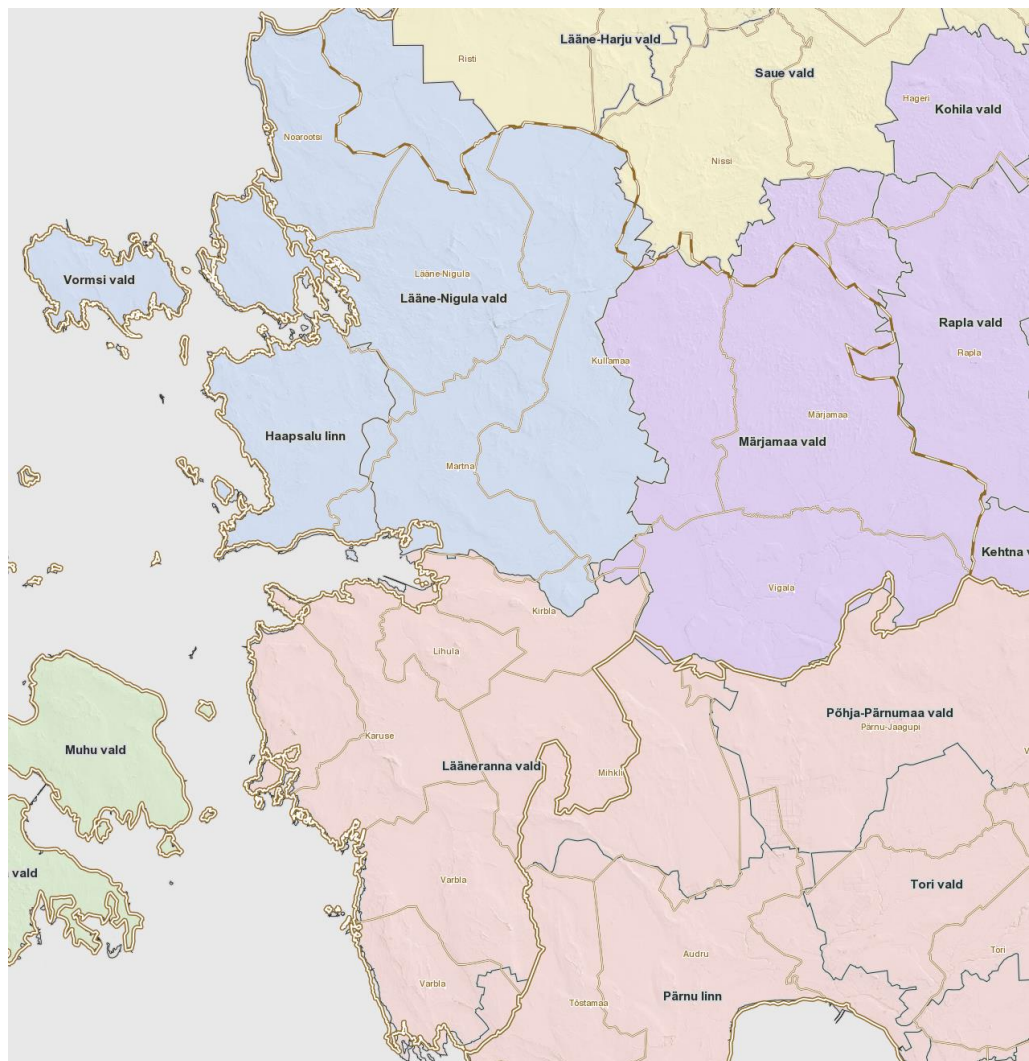

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Ridala kihelkonna pühapaigad Lääne maakond

Pühapaikade andmed

Töö nr: 1898MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autorid: Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Valdo Valper, MA

Töörühm: Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Reeli Reinaus, MA

Lona Päll, MA

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	6
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	7
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	7

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Kristel Kivari: vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Valdo Valper: vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitöödel osalemine ja märkmete tegemine, GPS andmed, järeltöö, GIS andmete loomine);

Reeli Reinaus: GIS-andmete loomine;

Mart Hiob: projektijuhtimine, järeltööd.

2. Välitööde toimumise ajakava

Kuupäev	Küla	Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms	Osalejad
14.08.2019	Võnnu, Üsse, Uneste, Rummu	Võnnu hiiemägi ja ohvikivi, Hiievärv; Rummu ilma ennustav rist Intervjuud: [redacted], Üsse; [redacted] [redacted], Võnnu Küsitletud ka Kiive t. rahvast (Võnnu)	Kristel Kivari
15.08.2019	Laheva, Kabrametsa	Laheva kivi, Vastelõugu mäe kivi Intervjuud: [redacted], Laheva; [redacted], Laheva; [redacted], Laheva; [redacted] [redacted], Kabrametsa; Kabrametsa Uue-Priki peremees; telefonitsi [redacted] [redacted] (kõik < Kabrametsa)	Kristel Kivari
17.08.2019	Allika, Tuuru, Kaevere; Kiviküla	Tire suur kivi; Sälumaa; Teka mäe kivi; Salzkivi Intervjuud: Allika Vabarana t. noorperemees; [redacted], Allika; [redacted], Tuuru; [redacted] [redacted], Allika; [redacted] [redacted], Allika; [redacted], Kaevere; [redacted], Kaevere; Kiviküla Lauri-Jaani noorperemees	Kristel Kivari, Valdo Valper

18.08:2019	Tammiku, Herjava	Kalevipoja jäljekivi; Herjava 2 kivi; Võnnu hiemägi ja ohvrikivi, Hiievärav; Rummu ilma ennustav rist Intervjuud: [REDACTED], Aamse; [REDACTED], Herjava;	Kristel Kivari, Valdo Valper
19.08.2019	Kolila, Lannuste	Parila, Ridala jm. segased kivid ja hiiekohad; Saanika Kalevipoja kivi Intervjuud: [REDACTED], Ridala; [REDACTED], Saanika; [REDACTED], Kolila; [REDACTED], Kolila;	Kristel Kivari, Valdo Valper
23.08.2019	Tartu	Ridala üldiselt Kirjavahetus [REDACTED]	Valdo Valper
30.08.- 13.09.2019	Tartu	Puise Hiemägi; jäljega ohvrikivi Kirjavahetus ja vestlus [REDACTED], küsis isalt, [REDACTED], Haapsalu, Puise	Valdo Valper
09.09.2019	Saanika, Kolila, Lannuste	Saanika Kalevipoja kivi; Kolila ja Lannuste kohad Intervjuud: Jõki perenaine, Saanika; [REDACTED], Kolila; [REDACTED], Saanika, [REDACTED], Saanika; [REDACTED], Lannuste	Kristel Kivari, Valdo Valper
10.09.2019	Vätse, Koheri, Mägari, Käpla, Kiviküla	Kalevipoja kivi; Koheri Hiemägi (kaitse all) ja -kivi; Mägari Hiemägi; Käpla pärn; Kolu k. kivid Intervjuud: [REDACTED], Vätse; [REDACTED], Koheri; [REDACTED], Mägari; [REDACTED], Käpla; [REDACTED], Kiviküla	Kristel Kivari, Valdo Valper
11.09.2019	Kiviküla	Kolu k. kivid; Koheri ja Mägari Hiemäed Intervjuud: [REDACTED], Kiviküla; [REDACTED], Kolu; telefonitsi [REDACTED], Kolu; [REDACTED], Tanska; [REDACTED], Mägari; [REDACTED], Mägari	Kristel Kivari, Valdo Valper
19.09.2019	Kolila, Pusku, Mäeküla	Teabepäev Intervjuu telefonitsi: [REDACTED] < Kolu	Kristel Kivari, Valdo Valper

22.05.2019	Vilkla	Pahaga tamm	Kristel Kivari
------------	--------	-------------	----------------

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 36 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 38 tundi.

Järeltööd: 53 tundi.

Kokku: 127 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Ridala kihelkonnas kokku u **35** kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika. Sealt omakorda juba kaitsealuseid või kindlalt hävinud paiku eraldades jäi paiku, mida maastikul otsida, veidi üle 20. Neist **9** on maastikul inventeeritud, ülejäänud kas puuduliku ja ebamäärase infoga paigad või kui ka olid antud täpsed orientiirid, ei õnnestunud paiku leida ja ka kohalikud elanikud ei osanud aidata.

Käimata jäi Puise ja Saardu külades, mida ERA kohapärimuse tööühm uuris põhjalikult 2012. a. Igaks juhuks sai vahendaja kaudu veel küsimusi saadetud, ent tulemusteta. Vahepeal on ilmunud ka põhjalik Puise küla raamat, milles on pärimuse peatükk.

Arhiivandmed on tihti väga fragmentaarsed ega anna tegelikust tänapäevasest situatsioonist aimu. Selle töö puhul on oluline ikkagi kohalikega suhtlemine ning maastikul käimine. Ka paikade osas, mida leida ei suutnud, sai pilt selgemaks kasvõi maastiku osas, s.t kas on lootust edaspidi otsida või pigem mitte.

Võnnu hiiekoht on inventeeritud oletamisi, ilma täpsema arhiivitaustata ja kohalike inimeste kinnitusega (traditsioon ilmselt katkenud). Arhiiviteadetele tuginedes on kaardistatud Kaevere Sälumaa ja Mägari hiiemägi, aga kummagi puhul ei kahtle, et piirkond on laias plaanis õige. Võrreldes teise kahe kihelkonnaga, mida sel aastal inventeerisime (Kirbla ja Martna) oli Ridalas ehk enim abi kohalikest teejuhtidest.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Tire suur kivi** – Allika küla. Lokaliseeritud välitöödel;
- 2) **Sälumaa** (Hiiesalu) – Kaevere küla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal.
- 3) **Salzkivi** – Kiviküla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal.
- 4) **Püha pärn** – Käpla küla. Lokaliseeriti välitöödel.
- 5) **Hiiemägi** – Mägari küla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal.

- 6) **Kalevipoja kivi** – Saanika küla. Arhiivandmed jätsid valida kolme kivi vahel. Lokaliseeriti välitöödel.
- 7) **Kalevipoja kivi** – Tammiku küla. Kuigi kivi oli juba 2008. a-st tuttav, lokaliseeriti teejuhi abil välitöödel.
- 8) **Hiemägi** – Võnnu küla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal maastikku hinnates.
- 9) **Kalevipoja kivi** – Vätse küla. Lokaliseeriti välitöödel.
- 10) **Pahaga tamm** – Lokaliseeritud pärandkultuuri kaardikihi järgi.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida:

- 1) **Kalevipoja kivi** – Kolu küla, Vainu t. kandis. Telefoniintervjuu põhjal oli keeruline orienteeruda. Informandiga (5171726 < Haapsalu, Jaama 8-a < Kolu k) tasuks koha peal käia;
- 2) **Kalevipoja kivi** – Kolu küla, Andrukse t. Suure maa-ala läbi uurimiseks peaks olema rohkem aega;
- 3) **Ohvrikivi** – Käpla küla. Ähmased andmed, ent enama aja juures tasuks küla läbi küsitleda;
- 4) **Hiemägi** – Puisse rannal. Ei oska Puihes mäeks nimetada muud kui Madudemäge (mälumaastike objekt), ent see pole rannal. (Teisalt on Puihes kõik rannal);
- 5) Jäljega lame **ohvrikivi** ja **allikas** – Puihes, karjamaal. Pole teada, kelle karjamaal.
- 6) **Kalevipoja kivi** Laheva külas Vastelõugu mäe peal – kohalik mees teab Vastelõugu mäe, ent kivi mitte, ala katab läbitungimatu võsa
- 7) **Kalevipoja kivi** Kabrametsa külas Priki mäel - alal tihe võsa, palju kive, kohalikud ei tea kivil ravimisest midagi.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Krahvi allikas** – Haapsalu linn. Torru aetud;
- 2) **Kaks ohvrikivi** Herjava külas. Arhiiviteated on kirja pandud enne suuri maastikumuutusi (nt raudtee-ehitust). Praegune maaomanik kive ei teadnud;
- 3) **Ohvrikivi** – Kiviküla (end. Kolu k.). Arvatavasti hävinud. Lageda põllu ääres olid tohutud lõhutud kivimürakad, aga miski ega keegi ei kinnita, et mõni neist oleks õige olnud;
- 4) **Ohvrikivi** Koheri Hiemäel. Kaitsealusel hiiekohal on hiiekoha silt suure kivi juures, ent ei teata, kas see arhiiviteates räägitu;
- 5) Sama lugu Vilkla Hiemäega, kus kaitse all olevas kohas mainib pärimus ka **kivi**, ent tundus perspektiivitu seda eraldi otsida. Lähedal asustus peaaegu puudub

- 6) **Hiemets, Hiiease** – Kolila k. Vastupidine juhtum. Kivi on kaitse all, teated räägivad Hiemetsast ja kunagisest hiiest, üksikteade mainib ka kõrgemat kohta. Ohvrikivi on aga pigem põllu madalamas osas;
- 7) **Leeda koht** – Lannuste (end. Kolila) k. Juba vanad teated ütlevad, et midagi erilist näha ei ole ja keegi ei tea;
- 8) **Ohvrikivi** – Mäeküla. On antud küll täpsete suunakraadidega asukoht ja kivi kirjeldus (AK Rid, Karu, 35), ent paigas praegu tihe kivistik ja võsa.;
- 9) **Ohvrikivi** – Pusku küla. sama lugu. Mets. teates on lisaks öeldud, et kivi on maaga tasa;
- 10) **Ohvrikivi** Ridala kiriku juures/Lubjamäel (Vilkla k.) jms - Mitmed vanad teated ütlevad, et lõhutud. On väike võimalus, et teated räägivad kahest või enamast kivist;
- 11) **Hiemäe talu** – Nihka (end. Kuundra) küla. Pelk toponüüm, ka ei leia sellenimelist. Võimalik seos lähedal üle Lääne-Nigula kihelkonna piiri Kirimäel asuvate Hiie- osisega taludega;
- 12) **Ohvrikivi** – Parila küla, ähmased andmed, ühes teates täpsemalt: Pärnamäel. Keegi ei tea, võimalik, et lõhutud;
- 13) Ilma mõjutav **kivirist** – Rummu küla, kaitsealusel kalmistul. Juba vana teade ütleb, et rist kadunud;
- 14) **Allikas** – Saardu küla. Pärandkultuuri objektiliigiks “Hiieallikad, raviiallikad”, aga selle alla on nad liigitanud vist kõiki allikaid.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Vana ja suhteliselt vähetuntud pärimuse kogumise pinnalt rahvastiku järjepidevuse hindamine on kahtlemata keerukas ja oletuslik. Samas on kõigi inventeeritud objektide maastikule paigutamisel kontakteerunud kohalike inimestega. Selle pinnalt võib rahvastikku pigem järjepidevaks hinnata, samas kui näiteks rikkaliku pühapärimusega Võnnu kohti küsitletud kohalikud elanikud ei teadnud. Ka teine paradoks seostus Kabrametsa külas tegutsenud innuka koduloohuvilise Endel Priki tegevusega. Tema rikkalik koduloolist andmestikku sisaldav arhiiv on tütre Tiina Priki sõnul Pärnus, lehtedel ja vihikutena korrastamata. Kohalikud nõustusid, et paljudele küsimustele võib vastuse leida just Endel Priki arhiivist. Kabrametsa ja Võnnu külad torkasid külastatud kohtadest kõige enam silma sellega, et pea-aegu ei leidunud põliseid elanikke. Samal ajal leidus näiteid, kus mäletati arhiivis talletatud teate jutustajat, ehkki tema viidatud objekti ei teatud. Samas näiteks Käpla Pärna talu pererahvas oli tallu kolinud 1999., ometigi väljendasid nad oma suhet kadunud pärnaga sama emotsionaalselt kui 1930ndatel kirja pandud arhiiviteates.

Haapsalust lõunasse jäävas piirkonnas on uuemaid suvilarajoone, ometigi leidus ka seal kohalikke, kes meiega maastikul oma oletusi jagasid. Vana pühapaigapärimus on siiski pigem katkenud, nendega seostatakse näiteks “Valpri tammikut” Kolila küla teeristile istutatud tammetukka, viidati samuti Kolila külas Ridala kirikuaia arheoloogilistelt kaevamistelt tekkinud luustike ümbermatmispaigale (Ridala rahula). Kolilas tegutseb kohalik ravitseja Ardi Kruusmäe, kes kasutab inimeste ravitsemiseks samuti põllul

asetsevaid kive, inimesi käib, ent muinsuskaitse vaatepunktist ei ole tegemist ajalooliste pühapaikadega. Kokkuvõttes võib rahvastikku pidada küll kohalikuks ning üldjoontes maastikuga hästi tuttavaks, ent nii kividel ravimine kui muu pühapaigapärimus on pigem vähe tuttav.

7. Tööde käigus ette tulnud probleemid

Mõni objekt jäi küsitlustest hoolimata segaseks ning oletuslikuks, hiljem võis nt reljeefsete kohtade (nn mäed) puhul vms põhjustel tõenäoline koht selguda hoopis kabinetis kaardistamistöde käigus. Siis aga võis selguda ka nt see, et pildistatud on vale kohta või on jäänud kohapeal segadusse sattudes fotod hoopis tegemata. Seetõttu oleks tark välitöödel teha varuga pilte ka kahtlastest objektidest ning pärast selekteerida. Selliseks kohaks võib pidada näiteks Võnnu Hiiemäe/Hiievärava asukohta, kus reljeefikaarti ja teateid kõrvutades tekib parem pilt kui mitmekesist maastikku vaadeldes, kus täpne reljeef jääb tihti raskesti hoomatavaks.

Läänemaa pühapaigatööde vältimatuks probleemiks on võitlus raskesti ligipääsetava võsastunud maastikuga. Nii Laheva kui Kabrametsa külades võib arvata, et kivid on alles, ent huupi mitmehektarisel maa-alal tihedas võsas ragistamine ja kividelt sambla koorimine ei olnud füüsiliselt jõukohane ega mõttekas. Sama kehtib kivide ja maaparandustööde kohta. Läänemaa kivid on sageli seotud ravimispärimusega mis oma loomu poolest on perekondlik seostudes sageli vanaemaga või kellegagi, kes ravitsemist läbi viis. Kui vaimne side on katkenud, ei tunta ka looduses enam neid kive, eriti, kui piirkonnas on palju kive ning on tehtud maaparandustöid.

Segadust tekitas Salzkivi juhtum. Mälestiste registris teave puudub, ometi oli kohale jõudes näha Muinsuskaitseameti valge plastpost. Paar nädalat hiljem jõudis ka tingmärk muinsuskaitseobjektide kaardile. Õnneks polnud Salzkivi keeruline otsida.

Tänavu inventeeritud kolmest kihelkonnast andis Ridalas enim tunda ajanappus.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Tire suur kivi**, Allika küla, Rid_Allika_01;
- 2) **Sälumaa**, hiiesalu, Kaevere küla, Rid_Kaevere_01;
- 3) **Salzkivi**, Kiviküla, Rid_Kiviküla_01;
- 4) **Hiiemägi**, Mägari küla, Rid_Mägari_01;
- 5) **Kalevipoja kivi**, Rid_Saanika_01;
- 6) **Kalevipoja kivi**, Tammiku küla, Rid_Tammiku_01
- 7) **Kalevipoja kivi**, Vätse küla, Rid_Vätse_01
- 8) **Pahaga tamm**, Vilkla küla, Rid_Vilkla_01

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Püha pärn**, Käpla küla, Rid_Käpla_01
- 2) **Hiemägi**, Võnnu küla, Rid_Võnnu_01

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas:
 - Sisestused ERA temaatilisest kartoteegist.
 - Sisestused ERA topograafilisest kartoteegist.
 - Jung, Jaan (1910). Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
 - Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Eelma, Herald. Puise lood (2017).
- Kaups, Asta. Pärija (2000).
- Kaups, Asta. Loojangu Kumal. Pärija II osa (2011).
- Kivari, Kristel; Valper, Valdo (2019). Välitööpäevik.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- 1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis.